

МРНТИ: 13.11.27

<https://orcid.org/0009-0000-2935-4695>

<https://orcid.org/0000-0001-5132-2585>

Сейдахмет С.Ш.*, Байтуреева К.А.

7М03109 - «Этносаясаттану» мамандығының магистранты,

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

тарих ғ.к., доцент м.а., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

**ОҢТҮСТІК МАКРОӨНІРДЕГІ ЭТНОСАЯСИ ЖАҒДАЙ:
СЫН-ТЕГЕУРІНДЕР МЕН ДАМУ БАҒДАРЛАРЫ (ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН)**

***Автор – корреспондент: ssymbatsh@list.ru**

*Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және Жоғары Білім Министрлігінің Ғылым Комитетінің қаржылық қолдауымен жүргізілді (грант №AP14870265).

Аннотация. Бұл зерттеу жұмысы Оңтүстік макроөңірдегі этносаяси жағдайды талдауға, Оңтүстік Қазақстанға назар аударуға арналған. Жұмыста осы аймақтағы этносаяси жағдайдың алдында тұрған сын-қатерлер мен перспективалар қарастырылады. Зерттеу Оңтүстік Қазақстандағы этносаяси көріністі қалыптастыратын әлеуметтік-мәдени және саяси аспектілердің статистикасына негізделген. Негіз этникалық әртүрлілікті зерттеуді, этникалық топтардың саяси процестерге әсерін, әлеуметтік-мәдени динамиканы және этникалық қауымдастықтар арасындағы қатынастарды талдауды қамтиды. Көші-қон, экономикалық перспективалар және геосаяси жағдайдағы өзгерістер сияқты қазіргі заманғы сын-қатерлер тұрғысынан зерттеу Оңтүстік Қазақстандағы этносаяси динамикаға әсер етуі мүмкін үрдістер мен факторларды анықтауға бағытталған. Оңтүстік Қазақстан халқының статистикасы 1989 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңнен бастап этностар мен өңірлерде ұсынылған. Оңтүстік Қазақстандағы этносаяси жағдай бірқатар факторларға байланысты өзекті және маңызды болып табылады.

Кілт сөздер. этнос, этносаяси жағдай, макроөңір, Оңтүстік Қазақстан, көші-қон.

FTAXP: 13.11.27

<https://orcid.org/0009-0000-2935-4695>

<https://orcid.org/0000-0001-5132-2585>

Сейдахмет С.Ш.*, Байтуреева К.А.

магистрант специальности 7М03109 - «Этнополитология»,

ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

к.ист.н., и.о. доцента ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

**ЭТНОПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В ЮЖНОМ МАКРОРЕГИОНЕ:
КРИТИКА И ПЕРСПЕКТИВЫ (ЮЖНЫЙ КАЗАХСТАН)**

***Автор – корреспондент: ssymbatsh@list.ru**

Аннотация. Статья посвящена анализу этнополитической ситуации в Южном макрорегионе, с фокусом на Южном Казахстане. В работе рассматриваются вызовы и перспективы, с которыми сталкивается этнополитическая обстановка в данном регионе. Исследование основано на статистике социокультурных и политических аспектов, формирующих этнополитическую картину в Южном Казахстане.

Основна включает в себя исследование этнического разнообразия, влияние этнических групп на политические процессы, анализ социокультурных динамик и взаимоотношений между этническими сообществами. В контексте современных вызовов, таких как миграция, экономические перспективы и изменения в геополитической обстановке, исследование направлено на выявление тенденций и факторов, которые могут влиять на этнополитическую динамику в

Южном Казахстане. Представлена статистика населения Южного Казахстана с периода на 1989 по 2022 год, на этносам и регионам.

Ключевые слова. Этнос, этнополитическая ситуация, макрорегион, Южный Казахстан, миграция.

IRSTI: 13.11.27

<https://orcid.org/0009-0000-2935-4695>

<https://orcid.org/0000-0001-5132-2585>

Seydakhmet S.Sh.*, Baytureeva K.A.

master's student, specialty 7M03109 – «Ethnopolitical Science»,

L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan

ETHNO-POLITICAL SITUATION IN THE SOUTHERN MACRO-REGION: CRITICISMS AND PERSPECTIVES (SOUTHERN KAZAKHSTAN)

***Corresponding author:** ssymbatsh@list.ru

Abstract: This research paper is devoted to the analysis of the ethnopolitical situation in the Southern macroregion, with a focus on Southern Kazakhstan. The paper examines the challenges and prospects faced by the ethnopolitical situation in this region. The study is based on statistics of socio-cultural and political aspects that form the ethnopolitical picture in Southern Kazakhstan.

The framework includes the study of ethnic diversity, the influence of ethnic groups on political processes, the analysis of socio-cultural dynamics and the relationship between ethnic communities. In the context of modern challenges such as migration, economic prospects and changes in the geopolitical situation, the study aims to identify trends and factors that may affect the ethnopolitical dynamics in Southern Kazakhstan. The statistics of the population of Southern Kazakhstan from the period from 1989 to 2022, by ethnic groups and regions, are presented.

Keywords: Ethnos, ethnopolitical situation, macroregion, South Kazakhstan, migration.

Kіріспе

Оңтүстік макроөңір, атап айтқанда, Оңтүстік Қазақстан жиынтығында күрделі этносаяси көріністі қалыптастыратын этникалық әртүрліліктің, тарихи ерекшеліктер мен әлеуметтік-мәдени аспектілердің бірегей үйлесімі болып табылады. Табиғи ресурстарға және ұлттық мұраға бай бұл өңір әлеуметтік серпін мен саяси процестерге әсер ететін этносаясат саласындағы бірқатар сын-қатерлерге және мүмкіндіктерге тап болады.

Этнос - ортақ мәдениет, тіл, дін, аумақтық тиесілік және ортақ құндылықтар біріктіретін адамдар қоғамы.

Осы зерттеудің мақсаты

Оңтүстік Қазақстан өңіріне баса назар аудара отырып, Оңтүстік макроөңірдегі этносаяси ахуалды ауқымды талдау болып табылады. Этносаяси серпінді айқындайтын тарихи, әлеуметтік-мәдени және саяси факторларды жан-жақты қарау негізінде жұмыс өңір алдында тұрған сын-қатерлерді анықтауға, сондай-ақ даму мен тұрақтылыққа ықпал етуі мүмкін перспективаларды бөліп көрсетуге бағытталған. Зерттеу мақсаттары:

1. Оңтүстік Қазақстан халқының этникалық құрамын және оның динамикасын зерттеу.

2. Аймақтағы этносаяси қақтығыстар мен шиеленістерді талдау.

3. Оңтүстік макроөңірдегі саяси процестерге этникалық факторлардың әсерін бағалау.

4. Оңтүстік Қазақстандағы этникалық тұрақтылыққа төнетін ықтимал қауіптер мен қауіптерді анықтау.

5. Оңтүстік Қазақстанның этникалық құрылымын осы аймақтағы 6 ірі этнос түрінде

талдау.

Зерттеу әдісі

Оңтүстік Қазақстандағы этносаяси жағдай туралы ғылыми еңбектерді, статистикалық мәліметтерді, баяндамаларды және басқа материалдарды зерттеу. Этникалық әртүрліліктің динамикасын, этностардың аумақ бойынша таралуын, әртүрлі этностардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын зерттеу. Этникалық топтар мен саяси құрылымдар арасындағы қарым-қатынасты талдау, негізгі этносаяси қақтығыстарды, шиеленіс көздерін, олардың туындау себептерін анықтау.

Библиографиялық шолу А.А.Смаилова өзінің талдамалық баяндамасында «Аймақта қалыптасқан этносаяси орта тек академиялық зерттеулер тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар көші-қон, экономикалық өзгерістер және геосаяси өзгерістер сияқты ағымдағы жаһандық үрдістер контекстінде де қызығушылық тудырады»[1,65].

Оңтүстік Қазақстандағы этносаяси жағдай бірқатар факторларға байланысты өзекті және маңызды болып табылады. Оңтүстік Қазақстандағы этникалық әртүрлілік жағдайында этносаяси жағдайды зерделеу этносаралық қатынастардың динамикасын, түрлі этностар арасындағы қақтығыстар мен ынтымақтастықты түсінуге мүмкіндік береді. Г.А. Сәрсембаеваның «Егемендік жағдайындағы Қазақстан халқының этникалық және әлеуметтік құрылымындағы өзгерістерінде» этносаяси жағдай аймақтағы тіл саясатына, білім беруге, діни қарым-қатынас сияқты әлеуметтік мәдени процестерге әсер ететінін айтады[2]. Ю.В.Якушева «Қазақстан Республикасындағы этносаралық қатынастардың динамикасы (1991-2010 ж.)» атты еңбегінде Оңтүстік Қазақстандағы этносаяси жағдайды зерделеу өңірдегі ішкі процестерді жақсырақ түсінуге мүмкіндік беріп қана қоймай, этностар арасындағы бейбіт және тұрақты қарым-қатынастарды сақтаудың және аймақтың тұрақты дамуын қамтамасыз етудің тиімді стратегияларын әзірлеуге ықпал ететінін атап өтті. [3, 29].

Б.О. Жангуттин Оңтүстік Қазақстанның геосаяси жағдайын ескере отырып, этносаяси жағдайды түсіну көрші елдер мен халықаралық субъектілердің аймаққа әсерін бағалауға көмектесетінін атап өтті[4,52].

Алдағы зерттеуде этникалық әртүрліліктің саяси өмірге әсері, сондай-ақ этностардың әлеуметтік-мәдени саладағы өзара әрекеттестігі талданады.

Сондай-ақ, автор У.К.Оржанова ұзақ тарихи кезеңде қалыптасқан Қазақстанның этникалық географиясы тәуелсіздік кезеңінде күрделі өзгерістерге ұшырағанын ескерді[5,28]. Қазіргі уақытта бүкіл республика бойынша қазақтар өздерінің сандық басымдықтарын қалпына келтірді, ал орыс-славян құрамдас бөлігі тіпті өзінің қоныстанған негізгі аудандарында - Қазақстанның солтүстігінде, шығысында және орталығында позициясын айтарлықтай жоғалтты.

Зерттеу нәтижелері

20 ғасыр ішінде халықтың қалыптасуы басқа этностардың, негізінен орыстардың көші-қоны есебінен өзгерді. Қазақтар негізінен Қазақстанның оңтүстігі мен батысында, орыстар елдің солтүстігі мен орталығында тұрды. Өткен ғасырдың соңғы он жылдығында халықтың көші-қон ағыны, сондай-ақ бала туудағы этникалық айырмашылықтар Қазақстан халқының этникалық құрамының айтарлықтай өзгеруіне алып келді.

2009 жылғы халық санағы ҚР тұрғындары санының өсуін көрсетті. 1989-2009 жылдардан бастап Қазақстанның этникалық құрамы айтарлықтай өзгерді, таза қазақтар, өзбектер және ұйғырлар көбейді. Ал орыстардың өсімі тоқтап, құлдырай бастады.

2009 жылғы халық санағынан кейін қазақтардың саны өсуін жалғастырды, ал Қазақстанның славян халқы азаюын жалғастырды. 1-кестеде - 1989-2009 жылдарға

арналған этникалық статистика берілген.

Кесте - 1. 1989-2009 жылдарға арналған Қазақстанның этникалық құрамы

Халық	1989г		1999г		1999-1989	2009		2009к 1999	2009-1989
	мың.адам	%	мың.адам	%		мың.адам	%		
қазақтар	6534,6	39,7	7985,0	53,4	122,2	10098,6	63,1	126,5	154,5
орыстар	6227,5	37,8	4479,6	29,9	71,9	3797	23,7	84,8	61
өзбектер	332	2	370,1	2,4	111,5	457,2	2,9	123,5	137,7
украиндар	896,2	5,4	547,1	3,7	61	333,2	2,1	60,9	37,2
ұйғырлар	185,3	1,2	210,4	1,4	113,5	223,1	1,4	106	120,4
татарлар	328	2	249	1,7	75,9	203,3	1,3	81,6	62
немістер	957,2	5,8	353,4	2,4	36,9	178,2	1,1	50,4	18,6

21 ғасырдың бірінші онжылдығында түркі халықтарының саны да өсті. 1990 жылы Қазақстанда 6,5 млн қазақ болса, 2022 жылы бұл сан 2 есе артып, 13 млн адамды құрады. 2-кестеде 2009-2022 жылдарға арналған Қазақстан санының статистикасы ұсынылған [6].

Кесте - 2. 2009-2022 жылдарға арналған Қазақстан этностарының саны

Ұлттар	2009	2016	2022
Қазақтар	10096763	11748179	13029227
Орыстар	3793764	3644529	3478287
Өзбектер	456997	548841	602324
Ұйғырлар	224713	256295	278869
Украиндар	333021	289724	256743
Татарлар	204229	202934	199427
Немістер	178409	181754	174632

Қазіргі кезде көрініс мүлде басқаша, егер бұрын қазақтар мен орыстар саны шамамен бірдей болса, қазір қазақтар саны 2 еседен астам. Қазақтардың демографиялық артықшылығы қайтып оралды. 2022 жылға арналған Қазақстанның оңтүстік халқының санын 3-кестеде көрейік.

Кесте - 3. Оңтүстік Қазақстанның 2022 жылға арналған халқы

Ұлттар	Алматынская	Жамбылска	Кызылординска	Туркестанска
қазақтар	1486739	822867	774054	1531716
орыстар	269660	108536	14496	34968
өзбектер	5264	28721	1581	344937
украиндықтар	3401	2483	239	785
ұйғырлар	159110	2876	156	2355
татарлар	12284	8718	1512	7817
немістер	8502	4276	139	1275
түріктер	37834	34665	1638	16638
дунғандар	1238	59732	4	2
әзірбайжандар	17750	12873	258	18707

Статистика бойынша Оңтүстік Қазақстанның әрбір өңірінде қазақтардың саны басым екені көрінеді.

Қазақтардың басым бөлігі Түркістан облысында, екінші орында Алматы облысы, үшінші орында Жамбыл облысы және таң қаларлығы, ең аз саны Қызылорда облысында байқалады. Ал орыстар саны Алматы облысында неғұрлым көп және Қызылорда облысында неғұрлым аз. Сондай-ақ қазақтардың ғана емес, ұйғырлар мен әзербайжандардың да саны көп екенін байқауға болады [4].

Оңтүстік Қазақстан көпұлтты дәстүрмен сипатталады және өңірде түрлі этностық топтардың өкілдері тұрады. Негізгі этностық топтар қазақ, орыс, өзбек, татар және басқалары болып табылады. Қазақстан, тұтастай алғанда, ұлтаралық келісім саясатын ұстанады және этникалық үйлесімділікті сақтауға ұмтылады.

Алайда, этникалық топтары көп кез келген өңірде түрлі сын-қатерлер туындауы мүмкін. Бұл сын-қатерлер әртүрлі этникалық қоғамдастықтар арасындағы өзара түсіністік және өзара іс-қимыл мәселелерін, ресурстарды бөлуді, тілдік және мәдени мәселелерді қамтуы мүмкін.

Саяси ахуал сондай-ақ этносаяси серпінге әсер етуі мүмкін өңірлік геосаясаттағы өзгерістер сияқты сыртқы ықпалдарға ұшырауы мүмкін.

Кейбір факторлар осы өңірдегі этносаяси ахуалға әсер етуі мүмкін.

Оңтүстік Қазақстанда түрлі этникалық топтардың өкілдері тұрады. Этникалық қоғамдастықтар арасындағы үйлесімді қатынастарды дамыту мәдениет, тіл және әлеуметтік өзара іс-қимыл саласындағы сын-қатерлерге тап болуы мүмкін.

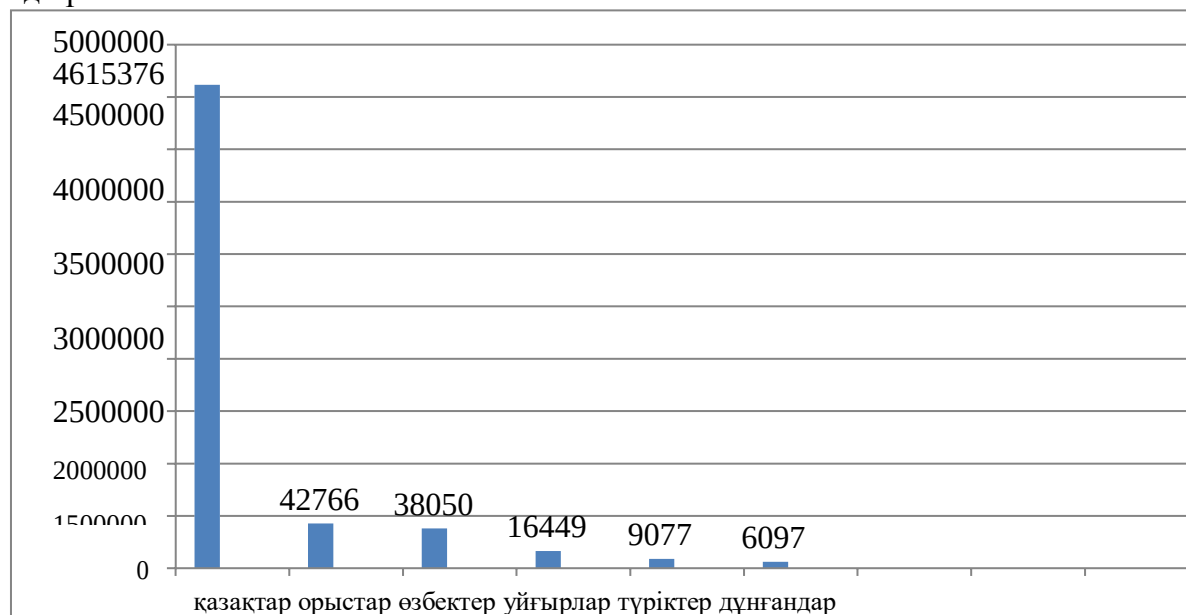
Экономикалық теңсіздік пен ресурстарды бөлу қоғамда шиеленіс туғызуы мүмкін. Жұмысқа орналасуда, білімге қолжетімділікте және басқа да аспектілер этносаяси өлшемге ие проблемалар болуы мүмкін.

Діни және мәдени дәстүрлердегі айырмашылықтар этносаяси серпіндерді қалыптастыруда да рөл атқарады.

Геосаяси жағдайдағы, оның ішінде басқа елдермен шекарадағы өзгерістер этносаяси жағдайға әсер етеді.

Жаңа заңдарды немесе әлеуметтік реформаларды енгізу этникалық топтарды қоса алғанда, қоғамда пікірталас пен наразылық тудыруы мүмкін.

Оңтүстік Қазақстанның этникалық құрылымы -1 суретте, осы өңірдің 6 ірі этносы түрінде ұсынылған.

Сурет - 1. Оңтүстік Қазақстанның ірі этностарының статистикасы

Осы статистика бойынша Қазақстанның оңтүстік бөлігінде қазақтардың басымдығы байқалады. Қазақтардың саны 4615376 адамды құрайды, бұл орыстарға қарағанда 108 есе көп және басқа ұлттар өкілдеріне қарағанда әлдеқайда көп [6].

Жалпы өңірде қазақтар, өзбектер, ұйғырлар, түріктер, әзербайжандар санының өсуі және орыстар, украиндар, немістер, поляктар санының қысқаруы үдерісі жүріп жатыр. Оңтүстік Қазақстан барлығы шығыс, нақтырақ айтқанда түркі келбетіне ие болып отыр.

Оңтүстік макроөңірдегі, атап айтқанда Оңтүстік Қазақстандағы этносаяси жағдай туралы қорытынды осы аймақтағы этникалық қатынастарға қатысты оқиғаларға, қиындықтар мен перспективаларға маңызды талдау жасайды.

Оңтүстік Қазақстан мәдени байытуды қамтамасыз ете алатын, сонымен бірге ықтимал қақтығыстар тудыратын этностардың алуан түрлілігімен сипатталады. Әртүрлілікке құрметпен қарау және этникалық қауымдастықтар арасындағы өзара түсіністікке ұмтылу маңызды.

Әртүрлі этникалық топтар арасында, әсіресе ресурстарды бөлуде немесе мәдени ерекшеліктерді тануда теңсіздік болса, шиеленістер болуы мүмкін. Мемлекеттің жанжалдарды реттеуге және өзара іс-қимылға ықпал ететін орта құруға белсенді қатысуы қажет.

Мемлекет барлық этникалық топтардың мүдделерін ескеретін инклюзивті саясат жүргізуі тиіс. Бұл азшылықты қолдауға бағытталған бағдарламаларды әзірлеуді және білім беруге, денсаулық сақтауға және басқа да әлеуметтік ресурстарға тең қол жеткізуді қамтамасыз етуді қамтиды.

Өңірдегі экономиканың дамуы этникалық шиеленісті төмендетуге ықпал етуі мүмкін. Жұмыс орындарын құруға және тұрмыс деңгейін жақсартуға бағытталған жасампаз экономикалық саясат әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға ықпал ете алады.

Ұлттық бірлікті нығайту құралы ретінде білім беру мен мәдени қызметке арнайы назар аударған жөн. Мәдени дәстүрлерді сақтауға және дамытуға, сондай-ақ толеранттылықты оқытуға бағытталған бағдарламалар негізгі рөл атқаруы мүмкін.

Этносаяси мәселелерді шешуде тәжірибе алмасу және қолдау тарту үшін халықаралық ынтымақтастықты дамыту маңызды. Этникалық сан алуандылықтың көпжылдық тарихы бар басқа елдердің тәжірибесі құнды сабақ болуы мүмкін.

Оңтүстік Қазақстанда этносаяси сын-қатерлерді шешу әлеуметтік-экономикалық шараларды, білім беру жүйесін нығайтуды және мәдени әртүрлілікті қолдауды қамтитын кешенді тәсілді талап етеді.

Мемлекеттік саясат өңірдегі барлық этникалық топтардың әділ және үйлесімді өмір сүруі үшін жағдай жасауға бағытталуы тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

1. Аналитический отчет. Итоги Национальной переписи населения Республики Казахстан 2022 года. Под ред. Смаилова А.А./ Астана, 2023. С.65
2. Сарсембаева Г.А. Изменения в этнической и социальной структуре населения Казахстана в условиях суверенитета. Дис... к.и.н. Алматы, 2020.
3. Якушева Ю.В. Динамика межэтнических отношений в Республике Казахстан (1991-2010 гг.). Автореф. Дисс. к.и.н., Москва., 2015, 29 с.
4. Жангуттин Б.О. Формирование славянского населения в Казахстане (численность, миграционный процесс в конце XIX-XX вв.). Автореф. дисс. ... д.и.н. Алматы, 2020, 52 с.
5. Оржанова У.К. Социально-культурное развитие курдской диаспоры в Казахстане (1937-2000 гг.). автореф. дисс. к.и.н., Алматы, 2016, 28 с.
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/etnicheskaya-struktura-naseleniya-yuzhnogo-kazahstana-v-1991-2020-gg>

Referens liste:

1. Analiticheskiy otchet. Itogi Natsional'noy perepisi naseleniya Respubliki Kazakhstan 2022 goda. Pod red. Smailova A.A./ Astana, 2023 65 s.
2. Sarsembayeva G.A. Izmeneniya v etnicheskoy i sotsial'noy strukture naseleniya Kazakhstana v usloviyakh suvereniteta. Dis. k.i.n. Almaty, 2020.
3. Yakusheva YU.V. Dinamika mezhetnicheskikh otnosheniy v Respublike Kazakhstan (1991-2010 gg.). Avtoref. Diss. k.i.n., Moskva, 2015, 29 s.
4. Zhanguitin B.O. Formirovaniye slavyan- skogo naseleniya v Kazakhstane (chislennost', migra- tsionnyy protsess v kontse KHIKH-KHKH vv.). Avtoref. diss. ... d.i.n. Almaty, 2020, 52 s.
5. Orzhanova U.K. Sotsial'no-kul'turnoye raz- vitiye kurdskey diasporы v Kazakhstane (1937-2000 gg.). avtoref. diss. k.i.n., Almaty, 2016, 28 s.
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/etnicheskaya-struktura-naseleniya-yuzhnogo-kazahstana-v-1991-2020-gg>

жауапты автор туралы мәлімет (толық аты жөні, жұмыс орны, телефон, электрондық поштасы) Сейдахмет Сымбат Шереханқызы - 7М03109 - «Этносаясаттану» мамандығының магистранты, «Саясаттану» кафедрасы. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. ssymbatsh@list.ru 8-708-232-44-90